

O NEKIM PROBLEMIMA NAJSTARIJE DUBROVAČKE POVIJESTI

Josip Lučić

Historijski institut u Dubrovniku počeo je sustavno, preko svojih *Anal*a, objavljivati povijest Dubrovnika. U svakom novom svesku obradit će se jedno razdoblje dubrovačke prošlosti. Na kraju će se iz niza monografijskih radova dobiti cjelina. Pojedina razdoblja obrađivat će određeni autori. Taj pothvat počeo je radom G. Novaka, Dubrovnik od najstarijih vremena do početka VII stoljeća (do propasti Epidauruma), koji je objavljen pod naslovom: »Povijest Dubrovnika I«, kao prilog *Analima X—XI*, str. 1—84.

Autor pretpostavlja da je područje oko Dubrovnika vjerojatno bilo naseljeno u dalekoj prethistoriji — u paleolitu, neolitu i metalnom dobu, iako se to zasad ne može dokazati arheološkim nalazima. Naime, dubrovačko je područje dosad prilično zanemareno u smislu arheoloških istraživanja. Ako u bližoj i daljoj okolici Dubrovnika, onoj koja je istražena (Hvar, Vis, Korčula, poluotok Pelješac, Lastovo, Mljet, Crvene Stijene) ima dokaza o životu stanovite kulture u to vrijeme, autor dopušta po analogiji zaključak da je tada postojao život i oko Dubrovnika. »Dubrovački je kraj, a vjerojatno i položaj na kome se danas nalazi Dubrovnik bez sumnje bio nastanjen u neolitu, što možemo tvrditi iz analogije njegove dalje okolice. Na žalost, mi još danas ne možemo to nikakvim nalazima dokazati zbog toga što se oni još nisu našli. Uzrok je tome, po našem uvjerenju, taj što u tom pravcu nisu još vršena nikakva sistematska istraživanja.« (7) Prvi pouzdani stanovnici dubrovačkog kraja bili su, prema autoru, Iliri. O njima svjedoče brojne gomile-grobnice (tumulusi) oko Dubrovnika. Autor je pronašao i ubicirao niz novih gomila na ovom području. Sve to upućuje na zaključak, kaže autor, da je i sama hridina na kojoj je Dubrovnik nastao bila naseljena u bronzano i željezno doba.

Protivno dosadašnjim mišljenjima, autor smatra da stara grčka kolonizacija nije dotakla Dubrovnik i Epidaurum. »Grčka kolonizacija pojedinih tačaka na istočnoj obali Jadranskog mora (u V i VI st. pr. n. e.) nije dodirnula jače dubrovački kraj.« (10) Zbog toga ne pridaje važnost mitološkim pričama o Kadmu i Harmoniji, čiji su se doživljaji dovodili u vezu s Epidaurum i njegovom okolicom (npr. navodni Kadmov grob u spilji kod Cavtata, ili grobovi Kadma i Harmonije u Konavlima). Isto tako zabacuje vezu kulta boga Asklepija (rimski Aesculapius) štovanog u peloponeskim gradovima Epidaura, s postankom našeg Epidaura i kultom toga božanstva u njemu. Iz tih razloga odbacuje stare teze o grčkom porijeklu Epidaura i odlučno prihvaća novije, inače dobro argumentirane, postavke da je Epidaurum bilo ilirsko naselje. Naime, prema novijim filološkim istraživanjima M. Budimira i A. Mayera,

toponim Epidaurum upućuje na staroilirsko, pelastičko porijeklo. Po tom tumačenju, na ilirskom jeziku — epi = iza, a deuro = drvo, šuma. Epidauru bi, prema autoru, značilo »iza šume«, iz čega bi proizašao rimski oblik Epidaurum. Taj Epidaurum bio je na mjestu današnjeg Cavtata.

Autor pretpostavlja da se potkraj II st., a najkasnije na početku I st. e., Epidaur razvija kao naselje. Kroz to vrijeme, od 167—47. st. e., postaje rimski grad. Godina 47. svakako je terminus post quem non jer ga te godine Hircije spominje u vezi s borbom između Vatinija i Oktavija kao grad s rimskom posadom. Pod rimskom upravom dobro se razvija i postaje rimska kolonija. Autor na jednom mjestu kaže da ne možemo znati kada je Epidaur postao kolonija. »Kada je Epidaurum postao rimska kolonija, ne možemo tačno utvrditi. Svakako je to postao prije Plinija Sekunda, dakle prije sedamdesetih godina I stoljeća. Da li je to bio već u doba Augusta, ne možemo ničim potvrditi.« (24) Na daljim stranicama ipak dopušta mogućnost da je to postao za vrijeme Augusta. »Kada je Epidaurum postao kolonija, ne možemo još utvrditi, ali je vjerojatno da je to postao u isto vrijeme kada i Naroni i Salona, tj. u doba Augusta god. 34—33 pr. n. e.« (31)

Najvažnija osoba koja boravi u Epidauru na početku I st. n. e. zacijelo je Publije Kornelije Dolabella. O njemu govore dva natpisa pronađena u Cavtatu (drugi je nedavno objavio A. Marinović, Anali VI—VII). Iz teksta prvog natpisa autor konstatira da je Dolabella bio član kolegija epulona, »jednog od 4 najviša i najuglednija kolegija Rima«, član bratstva Ticijaca, namjesnik Augusta u Iliriku (legatus pro praetore). Pretpostavlja da su stanovnici Epidaura podigli spomenik Dolabelli, na kojem je bio taj natpis, iz zahvalnosti što je on možda započeo cestu koja je vezivala Epidaur s Naronom i Salonom s jedne a s Risiniumom, Scodrom i Lissusom s druge strane. U drugom natpisu se Dolabella također spominje kao carski namjesnik, zatim VI kohorta dobrovoljaca, imena tribuna Lucija i duumvira Kaja Senija. Spominjanje duumvira potiče autora na zaključak da je Epidaur za vrijeme Dolabelle bio rimska kolonija. Prvi natpis imao je u dosadašnjim lekcijama nadopunu koju je učinio Mommsen¹ na temelju čitanja tog natpisa iz XVI stoljeća. U nadopuni stoji da su gradovi provincije Gornjeg Ilirika posvetili taj spomenik Dolabelli. Autor ne prihvaća to nadopunu, jer na današnjem ostatku kamenog natpisa nema tih riječi. Zbog toga odbija tvrdjenje da je postojala posebna provincija Gornji Ilirik, kako se to do danas općenito držalo. Ne slaže se dakle s tvrdnjom da je svojedobno postojala dioba na Gornji i Donji Ilirik, nego naprotiv kaže da je egzistirala jedinstvena provincija Ilirik za Augusta, Tiberija i njihovih nasljednika. Budući da je Dolabella bio u Epidauru između 14. i 20. godine, autor u to vrijeme datira organizaciju Epidaura kao rimski municipij, odnosno koloniju sa svim potrebnim upravnim i teritorijalnim elementima. Epidaur kao kolonija bio je upisan u »tribus Tromentina«. Pripadao je konventu u Naroni, a Salona je bila glavni grad čitave provincije Ilirika.

Kako su kolonije i municipiji bile »najčvršća snaga u čuvanju rimskog gospodstva u svim dijelovima rimskog carstva«, Rim im je osigurao unutrašnju autonomiju. Baza te autonomije bio je »red«, »stalež« dekuriona (ordo decurionum). Autor pregledno prikazuje upravu i službene kultove u Epidauru

¹ CIL III 1741.

služeći se pritom analognim podacima iz drugih gradova Ilirika. Napose se zadržava na mitreju u Močićima. Pretpostavlja da se kršćanstvo učvršćuje poslije Milanskog edikta, jer je Epidaur kasnije bio sjelo biskupa-sufragana Salone. Kohorte VI i VIII činile su njegovu posadu i branile ga. Epidaur je, prema autoru, bio povezan dobrim cestama s unutrašnjošću i čitavim dalmatinskim Primorjem. Autor konstatira, nadalje, da su arhitektonski spomenici Epidaura biti potpuno uništeni; jedino se razabiru tragovi vodovoda, toga »najvećeg, ovako tehnički izvedenog djela u rimskoj Dalmaciji«, kojim je tekla voda iz Konavala.

Prilikom Dioklecijanove reforme 297. Epidaur je pripao Dalmaciji, odnosno 395. Zapadnom carstvu. »Provale i pustošenja barbarskih naroda krajem IV i početkom V st. nisu doprla do Epidaura, ali su strahovito uništavala zemlje na Balkanskom poluotoku i u krajevima sjeverno od Save i Dunava.« (62) Epidaur dijeli peripetije Dalmacije pod Marcellinom, Odoakrom, Ostrogotima. God. 535. služi kao pomorska baza Konstancijanu za vrijeme Justinijana. Oko 614. pada pod udarcima Slavena i Avara.

Novo je, dakle, u izlaganju autora ovo: pronalazi i ubicira nekoliko novih ilirskih tumulusa oko Dubrovnika; odbija porijeklo i osnutak Epidaura od strane Grka, a pripisuje to Ilirima; ne prihvaća bilo kakvu uzročnu vezu između dvaju peloponeskih Epidaura i postanka našeg Epidaura niti daje važnost i vjerodostojnost mitološkim pričama i kultovima kao odrazu veza između starih Grka i Epidaura; odbacuje u prvom natpisu o Dolabelli nadopune i nijeće, prema tome, postojanje Gornjeg Ilirika kao posebne provincije za vrijeme Augusta i Tiberija; učvršćuje već ustaljeno mišljenje da je stari Epidaur bio gdje je danas Cavtat; upozorava na spominjanje duumvira u drugom natpisu Dolabelle kao dokaz da je Epidaur u to vrijeme kolonija; provale barbara ne dovodi u blizinu Epidaura i dr.

Ako bih htio staviti neke naučne primjedbe na autorovo izlaganje, bilo u koncepciji ili u pojedinostima, tada se nužno suočavam s nekim poteškoćama.

U prvom redu, G. Novak bio je nesumnjivo najpozvaniji da obradi najstariju povijest Dubrovnika do VII stoljeća. On je naš uvaženi i priznati istraživač prošlosti Dalmacije i Jadrana od prethistorije do novijih vremena. U osvjetljavanju toka događaja prošlih vremena posvetio je nekoliko radova i Dubrovniku. On zato uživa velik autoritet u tim pitanjima.

Drugo, napokon je Historijski institut u Dubrovniku, kao najpozvanija ustanova, počeo sustavno raditi na objavljivanju dubrovačke povijesti. Taj pothvat zacijelo je vrijedan izuzetne pažnje i treba ga u načelu pozdraviti. Možda se čini nezgodnim, ako bi se odmah počele stavljati primjedbe čim se tako potreban pothvat počeo ostvarivati.

Međutim, smatrajući da su naučne diskusije, da se vulgarno izrazim, ma-muze znanstvenog napretka, a prema tome i napretka povijesne nauke, odvažit će se iznijeti nekoliko dobronamjernih primjedaba i nadopuna.

Prilikom pisanja povijesti Dubrovnika može se postaviti pitanje: što uključiti u njegovo područje? Da li prostor od Lastova do Sutorine, što obuhvaća povijesno-teritorijalni pojam dubrovačke republike od XV st. dalje i što mi danas uključujemo u taj pojam, ili će se u povijest Dubrovnika uklapati pojedina područja npr. Lastovo, Pelješac, Mljet, Primorje, Konavle, kako ih je Republika postupno stjecala? Ta područja se neki put izučavaju zajedno

kroz prošlost rimskog opsega Dalmacije do VII st., a drugi put kroz povijest naših ranosrednjovjekovnih država koje su nastale na istočnoj obali Jadrana. Tako se ta područja cijepaju prema srednjovjekovnoj pripadnosti. Autor je učinio neki kompromis. Konavle i Dubrovačko Primorje uključio je u radius svog istraživanja, a zanemario je, npr., Ston i Pelješac, Mljet i Elafitske otoke s njihovim rimskim spomenicima. Osim toga, i ono uže područje Dubrovnika i Epidaura nije u potpunosti istražio. Možda nije trebalo mimoći nalaze koje su objavljivali lokalni istraživači, iz neposredne okolice grada. Autor je očito smatrao da oni nisu dovoljno važni za povijest, odnosno da ne daju podlogu za veće zaključke i sinteze. Autor je glavno težište proučavanja usmjerio na Epidaur i njegove osnovne pravce razvoja. Rješavao je krupna pitanja Ilirika i Dalmacije kroz spomenike Epidaura. Zbog toga se povijest Dubrovnika doneke izgubila. U izučavanje prvotne prošlosti Dubrovnika svakako treba uključiti najbližu okolicu Epidaura, tj. Konavle, Župu, Šumet, Rijeku, Zaton, Gruž, Primorje, zatim Elafitske otoke. To je, bez sumnje, pripadalo Epidauru kao njegovu upravnom središtu. Osim toga, to područje, osim Konavala i Primorja, čini i prvotni teritorij Dubrovnika. Postoji dakle, stanoviti kontinuitet iz antike u srednji vijek na koji treba obratiti pažnju u izučavanju dubrovačke prošlosti. Sve nas to preko volje nuka da na neki način upotpunimo prazninu koja se nesretno provukla u ovoj inače dobroj raspravi i da nabacimo naramak slučajno zapostavljenih podataka.

Arheološki nalazi iz okolice Dubrovnika raznoliki su što se tiče sadržaja i vremenskog porijekla. U dubrovačkom muzeju nalazi se jezičast klin koji pripada neolitiku.² U Močiljskoj spilji poviše Mokošice u Rijeci dubrovačkoj nađeni su ostaci lonaca koji su neolitskog porijekla.³ Na neke prethistorijske objekte na Brgatu i Dupcu, dakle u neposrednoj okolini Dubrovnika, upozorio je i Evans.⁴ Prema tome, ima neposrednih dokaza da je najbliža okolica Dubrovnika bila naseljena u prethistorijsko doba.

Dubrovnik (Ragusium) svakako je postojao kao naselje prije naleta avarsko-slavenuskog, tj. prije rušenja Epidaura oko 614. godine. Na to upućuje natpis vojnika VIII kohorte nađen na Pustijerni,⁵ ilirsko porijeklo naziva Ragusium,⁶ nedavno nađeni starokršćanski ulomci koji se datiraju u V—VI stoljeće.⁷

Toponomastika Šipana upućuje da je ovdje, pored ostalih, bilo i romanjskih, rimskih lokaliteta,⁸ a uočavaju se i ostaci stare rimske arhitekture.⁹ Na Koločepu se našlo ostataka rimskih spomenika,¹⁰ a na Lopudu ulomci keramike iz prethistorije i rimske epohe.^{10a} U Župi, U Mlinima, otkriveni su ostaci

² Inv. br. 342.

³ I. Sindik, Dubrovnik i okolina, 1926, 17.

⁴ A. J. Evans, Antiquarian researches in Illyricum, 1893, zemljopisna karta.

⁵ CIL III 1744.

⁶ A. Mayer, Die Sprache der alten Illyrier I, 282—283.

⁷ C. Fisković, Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika, Starinar, NS IX—X, 53. — Usp. i moj prikaz u HZ XV, 1962, 325—327.

⁸ P. Skok, Slavenstvo i romanstvo na Jadranu I, 234—236.

⁹ J. Posedel, Predromanički spomenici otoka Šipana, Starohrvatska prosvjeta III, 1955, 115.

¹⁰ V. Lisičar, Koločep, nekoć i sada, 1932, 16.

^{10a} Čuvaju se u Crkvenoj zbirci na Lopudu i zahtijevaju kritičku obradu i datiranje.

rimskih zidina i mramornih ploča,¹¹ te novci, koji pripadaju vremenu rimskih careva III i IV stoljeća. Na Spilanu i Gracu proučeni su ostaci zidina, stupa, pluteja, cisterne, raznolike keramike, dijelova oltarne pregrade itd.¹² Na pristaništu u Srebrnom izvađene su iz mora urne, amfore, pepelnice, bakreni novac iz doba careva.¹³ U Šumetu pred dvorištem crkve sv. Kuzme i Damjana bila je rimska nadgrobna ploča; tuda je prolazio sporedan okrajak nekog rimskog puta.¹⁴ Taj se okrajak, po našem mišljenju, produžavao iz Šumeta na Dubac, pa preko Trapita u luke Srebrno i Mlini,¹⁵ jer se na Trapitu nazrijevaju ostaci tzv. »rimskog puta«.¹⁶ Prema tome, mogla se ta saobraćajnica uklopiti bilo kao okrajak ili kao izravni dio puta Narona-Epidaur. Mislim da nije slučajnost što se našao u Župi natpis posvećen »Dianae Lauci«,¹⁷ ilirskom božanstvu, uzidan u crkvu sv. Marije Mandaljene. To bi mogao biti neki dokaz kontinuiteta života izraženog kroz kontinuitet kulta. Taj natpis, zajedno s ostalim toponomastičkim materijalom, nesumnjivo dokazuje ne samo duboku starost naselja na užem dubrovačkom području nego i njegovu etničku heterogenost.¹⁸

U okolici Epidaura bila su zacijelo polja rimskih zemljovlasnika. O neposrednim obrađivačima zemlje nemamo direktnih podataka. Mogli bismo na temelju natpisa pronađenog u polju pokraj Epidaura, u kojem se spominje »Liberta Iustina«,¹⁹ zaključiti da su postojali oslobođenici proizišli iz robova. Postojanje robova uključuje egzistiranje slobodnih ljudi, gospodara, robovlasnika. Isto tako možemo pretpostaviti i postojanje slobodnih neposrednih obrađivača, malih i srednjih zemljovlasnika, proizišlih iz oslobođenika. Prema tome bi u Epidauru imali u proizvodnim odnosima u poljoprivredi one radne slojeve kao i u ostalim krajevima carstva: rob, kolon, oslobođenik, slobodan čovjek, te proizvodne odnose uobičajene u ostalim dijelovima carstva. Svakako je oko Epidaura, kao kolonije, postojao »ager centuriatus« tj. polje koje se davalo isluženim vojnicima, veteranima na obradu. Prema proračunima M Suića, u okolici Epidaura bila su 173 kolonista, od toga 168 vojnika, 2 centuriona i 13 konjanika koji su posjedovali oko 50 centurija polja, odnosno 10 000 jugera zemlje.²⁰

¹¹ N. Štuk, Starinska iznašašća u Mlinima, *Bulletino di arch. e storia dalmata* XXX, 152.

¹² I. Marović, Arheološka istraživanja u okolici Dubrovnika, *Anali* IV—V, 13—25.

¹³ Štuk, *Bulletino*... XXXVI, 59.

¹⁴ V. Brusić, Knežice u Šumetu kod Rijeke Dubrovačke, *Bulletino*... XXIX, 243.

¹⁵ J. Lučić, Prvotni kopneni teritorij Dubrovnika, »Dubrovnik« 3, 1966, 45.

¹⁶ Marović, n. dj., 16.

¹⁷ CIL III Supplementum I, 8405.

¹⁸ J. Lučić, Historijska topografija dubrovačke Astareje, *Anali* VIII—IX, 275—299.

¹⁹ CIL III, Suppl. 8412.

²⁰ M. Suić, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj Jadranskoj obali, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, 1955, 22. — *Isti*: Ostaci limitacije agera naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku, *Starohrvatska prosvjeta*, III ser., sv. 5, str. 7.

Epidaur se pod Rimljanima dobro i relativno mirno razvija. Neposrednih vijesti o pustošenju, pljačkanju Epidaura nema za vrijeme prvih stoljeća carstva. Međutim, ipak ga moramo uklopiti u opća zbivanja u Iliriku. Za vrijeme Batonova ustanka 6—9. godine ustaničke čete su bezuspješno opsjedale Salonu. Poslije toga neuspjeha opustošile su primorske gradove do Valone.²¹ Vjerojatno je tom zgodom mogao stradati i Epidaur, ili barem njegova okolica, kao jedan od primorskih gradova na liniji Salona-Valona. U II stoljeću rimsko carstvo je dostiglo vrhunac svog razvoja. U isto vrijeme počinje i kriza robovlasničke privrede. Ta se kriza u našim krajevima očitovala u nesigurnosti granica. Provaljuju preko Dunava tzv. barbari: Markomani, Kvadi i dr. Zbog zaštite od njih utvrđuje se za vrijeme Marka Aurelija Salona.²² Tada se svakako utvrđuju u okolici Epidaura brežuljci Spilan i Gradac.²³ U III st. pojavljuju se u Iliriku Goti, Heruli i njima srodna plemena; provaljuju preko Bospora i Dardanela, a kasnije i preko Dunava.²⁴ Osobito su zabilježeni njihovi prodori između 262. i 268. godine. Siju pustoš po Iliriku i Italiji. O tome nas obavještavaju pisci Trebelijan Polije,²⁵ Zosim,²⁶ Zonara,²⁷ i dr.

Uza sve to ne može se tim pljačkaškim pohodima dati i suviše tragično značenje, kao što je to učinio H. Cons. On, naime, tvrdi da su Goti 265. razorili Epidaur, a njegovi preživjeli stanovnici da su se sklonili na mjesto na kojem je kasnije podignut Dubrovnik.²⁸ Sličnu tvrdnju iznio je 1601. i M. Orbini pišući da su Goti 260. odnosno 265. godine porušili Epidaur a njegove izbjeglice osnovale Dubrovnik.²⁹ Istražujući izvore o provalama Gota i Herula i drugih naroda u to vrijeme, nismo mogli nigdje naći potvrde za tu tvrdnju. Kod Zosima, Trebelijana, Zonare nalaze se samo općeniti podaci o pustošenju po Iliriku, Italiji i o prodorima do mora. Zosim izričito kaže da su barbari zauzimali neutvrđene gradove.³⁰ Epidaur, kao što je općenito poznato, bio je utvrđen.

Ne smije se opet upasti u drugu skrajnost pa ne spominjati Dalmaciju kao teritorij po kojem su Goti pljačkali, kao što je to učinio Mommsen,³¹ ili kao što ju je Evans izričito isključio.³² Izvori, naime, pišu da su barbari provalji-

²¹ Cassii Dionis Historiarum, LV, 29.

²² G. Novak, Povijest Splita I, 1957, 28.

²³ Marović, n. dj., 29.

²⁴ Pregled provala barbara dao je H. Cons, La province romaine de Dalmatie, Paris, 1882, 269—280. — St. Stanojević, Vizantija i Srbi I, Balkanski poluotok do VII v., Novi Sad 1903, 14—23.

²⁵ »Gothi... occupatis Thraciis, Macedoniam vastaverunt, Thessalonicam obsederunt, neque usquam spes mediocriter salutis ostentata est«. — Trebelii Pollionis Galieni duo (Scriptores historiae Augustae), Leipzig 1865, cap. 5, 13.

²⁶ Zosimi comitis et ex advocati fisci Historia nova (ed. Mendelssohn), 1887, I, cap. 31, 26.

²⁷ Joanis Zonarae Opera omnia, Tomus prior, Annalium lib. XII, cap. 21. — J. P. Migne Patrologiae cursus completus (series graeca posterior), T 134—135.

²⁸ Cons, n. dj., 285.

²⁹ M. Orbini, Il regno degli Slavi, 1601, 180—181.

³⁰ Zosim, n. dj., lib. I, cap. 26.

³¹ T. Mommsen, Römische Geschichte V, 185, 224—229.

³² Evans, n. dj., 27.

vali sve do mora (δὲ ὄδῳ καὶ τὰ μέχρι θαλάττης αὐτῆς ἐλήξοντο)³³ da nisu pošteđjeli nijedan dio Italije ni Ilirika (μέρος οὐδὲν τῆς Ἰταλίας ἢ τῆς Ἰλλυρίδος καταλείποντες)³⁴, da su opustošili mnoge zemlje (χάρας πορῆσαι πόλλας)³⁵. Znači da nisu pošteđjeli ni Dalmaciju, koja je u Iliriku, a da se dođe u Italiju treba prijeći preko Dalmacije. Određenije svjetlo na to pitanje mogao bi baciti podatak da je prije nekoliko godina blizu Epidaura pronađen ornamentiran ulomak posude koja prema svojoj izradi može pripadati nekom germanskom plemenu.³⁶ Germanska plemena mogla su, dakle, biti blizu Epidaura u III st., upravo u vrijeme spomenutih provala. Od IV do VII st. provale barbara nisu više dopirale do područja Epidaura.³⁷

Kada je Epidaur propao? Sigurno se spominje još 592. u pismima pape Grgura Velikog kada posreduje u slučaju epidaurskog biskupa Florencija.³⁸ Smatra se sigurnim da je bio čitav za vrijeme cara Foke (602—610) jer su u njemu nađeni novci toga vladara.³⁹ Prema tome, može se prihvatiti općenito mišljenje da je propao oko 614. godine, kada i Salona — kako to i autor iznosi.

Općenito se dosad u literaturi smatralo da je za vrijeme Augusta i Tiberija postojala posebna provincija Gornji Ilirik (Superior provincia Illyricum) nasuprot koje je stajala provincija Donji Ilirik (Inferior provincia Illyricum). U Gornji Ilirik spadao je Epidaurum. Temelj toj tvrdnji bio je natpis uklesan na spomeniku o Dolabelli na kojem je pisalo da su njemu kao propretoru Augusta i Tiberija gradovi gornje provincije Ilirika podigli spomenik (legato pro praetore Divi Augusti et Tiberii Caesaris Augusti civitates superiores provinciae Hillyrici). Čitav natpis glasi: »P. CORNE(l)io — DOLABELL(ae) cos — VII VIRO EPVL(oni) — SODALI TITIEN(si) — (l)EG. PRO PR DIVI A(ugusti) — et Ti Ceasaris Avgusti — civitates svperioris — provinciae Hillyrici«. Dio natpisa na kojem se nalaze riječi »et Ti... do Hillyrici« pisane sitnim slovima nije danas sačuvan. Mommsen je objavio tu nadopunu prema jednom čitanju iz XVI st., kako je već istaknuto.⁴⁰ G. Novak odlučno stoji na stanovištu da nema dokaza da je postojala Superior provincia Illyricum koja se u natpisu spominje i da Epidaur nije nikada bio sjedište ove provincije jer je glavni grad čitavog Ilirika bila Salona; kad je spomenuti natpis postavljen, Dolabella je bio samo legat pro praetore Augustov, a ne Tiberijev; ne postoji ijedan siguran prijepis navodnog dijela okrnjenog spomenutog natpisa; rimski pisci Tacit, Velleius Paternulus ne spominju provinciju Gornji Ilirik; »sve kad bi i najstariji prijepis natpisa bio tačan, ukoliko to nije bila odmah konjektura, to ne bi bila potvrda da je postojala provincija Illyricum Superior, nego bi to moglo biti samo tako protumačeno da su gradovi ,gornjeg dijela provincije

³³ Zosim, n. dj., lib. I, cap. 26.

³⁴ ibidem cap. 31, 37.

³⁵ Zonara, n. dj., lib. XII, cap. 21.

³⁶ Marović, n. dj., 18.

³⁷ Cons, n. dj., 307. — F. Šišić, Povijest Hrvata I, 1925, 210—225. — G. Novak, Kada je i kako propala antička Issa, Radovi Filozofskog fakulteta, historijska grupa I, Zagreb 1959, str. 1—13.

³⁸ F. Bulić, S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590—604), Supplemento al Bull. di arch. e storia dalm. 1904, br. 1—3, str. 25—26.

³⁹ Evans, n. dj., 27.

⁴⁰ CIL III 1741.

Ilirika' podigli spomenuti spomenik, a ne, kako su to krivo protumačili mnogi da je neko vrijeme bio Dolabella legat pro pretore provincije Gornjeg Ilirika, kome se kasnije dodalo, uvijek samo proizvoljno, i provincija Donji Ilirik». ⁴¹

Smisao argumentacije autora jest: nemamo sigurnog dokaza da je natpis, kad je pronađen u XVI stoljeću, imao uklesane riječi koje se odnose na Gornju provinciju Ilirika (Illyricum superius). Ukoliko je natpis tačan, treba mu dati drugačiji smisao; on označuje samo »gornji dio provincije Ilirika«, a ne »provincija Gornji Ilirik«.

Potrebno je bilo tragati i pronaći prvi prijepis natpisa, onaj iz XVI st., koji je temelj svima kasnijim lekcijama i nadopunama. U Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu među raritetima nalazi se mala knjižica iz XVI st. koja donosi prvi put pročitani i objelodanjeni tekst cijelog natpisa. Naslov joj je: In inscriptionem P. Cor. Dolabellae nuper in Illyrica Epidaurum effossam M. Syluii Racusini commentariolus, Romae apud Antonium Bladum in Campo Flore MD XLVII, str. 24, sign. Sveučil. knjižnice R II F-8-122. Pisac knjižice je dubrovački notar Marko Silvius (Silvanus) koji je tu dužnost obavljao od 1542—48. ⁴² Pisac kaže gdje je natpis pronađen i kako je glasio, pa njegovo pripovijedanje može biti valjan izvor o spomeniku i natpisu. Na str. 3. izlaže:

»Inscriptio sequens in lapidea tabula, incisa, nuper effossa est, procul circiter stadia quinque ab Illyrica Epidaurum, septemtrionem versus, in planitie quadam ubi vineta sunt ad Scardii montis radices. Erat autem, ut a re, et a loco coniecturam facio, vel signo, vel monumento, vel utriusque adiecta. Nam quod statua illic Dolabellae posita fuerit, argumento est manifestissimo ingenuae faciei caput marmoreum, fragmentosum tamen hominis quadragenarii, vel quinquagenarii ibidem repertum, et a me visum. Referebant rustici, aliquot annos brachia et pedes illinc dispersa iacuisse. Non mirum si egeretur congesta tellus cuidam, quam metipsi referebant subterraneae fornici, quin et reliquus truncus comperitur. Ex fornice conicio, et monumentum Dolabellae illic constructum, qui dum Propraetorem, in Illirico ageret, humanis concesserit. Adducit praeterea me in hanc coniecturam Aedicula cui nomen sancti Thomae est inditum. Ea vel fornici adhaeret, vel potius loco monumenti vetustate collapsa superstructa est.

P. CORNELIO
DOLABELLAE COS.
VII VIRO EPVLONI
SODALI TITIENSI
LEG PRO PR DIVI AVGVSTI
ET TI CAESARIS AVGVSTI
CIVITATES SVPERIORIS
PROVINCIAE HILLYRICI

⁴¹ G. Novak, Quaestiones epidauritanae, Rad JAZU 339, 1965, str. 108.

⁴² C. Jireček, Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner, Archiv für slavische Philologie XXVI, 1904, str. 200. »Marcus Sylvius oder Sylvanus notarius 1542—1548, vgl. Starine Bd. 17, S. 12 f. »Zaista, u navedenim Starinama na str. 12. i 13. u ispravama iz 1546. i 1548. potpisuje se »Marcus Sylvanus publicus juratus notarius communis Ragusii...«

Civitates superioris Provinciae Illyrici P. Cornelio Dolabellae iam consuli: septemviro Epuloni: Sodali Titiensi: Legato: nunc Proprætori, Divi Augusti: et Tiberii Caesaris Augusti, statuum posuere.«

U slobodnom prijevodu:

»Slijedeći natpis, urezan na kamenoj ploči, nedavno je iskopan, otprilike 5 stadija nedaleko od ilirskog Epidaura, prema sjeveru, na nekoj ravnici gdje su vinogradi, na podnožju brda Skardije. Bio je (natpis) dodan prema sadržaju i mjestu, kako nagađam, ili kipu ili spomeniku ili jednom i drugom. Jer da je kip Dolabelle bio tamo postavljen, najočitiiji je dokaz mramorna, fragmentarna glava plemenitog lica čovjeka četrdeset- ili pedesetgodišnjaka koja je tamo pronađena i ja sam je vidio. Pričaju seljaci da su nekoliko godina ležale tamo razbacane ruke i noge. Ne bi bilo nekome čudno da, ako bi se iskopala nagomilana zemlja na podzemnom svodu, kako su meni samome pričali, da bi se pronašlo i ostalo truplo. Prema svodu nagađam da je tamo bio postavljen spomenik Dolabelli, koji je umro dok je bio proprætor u Iliriku. Na ovaj zaključak navodi me kapelica koja je posvećena sv. Tomi. Ta kapelica pripada svodu ili je čak sagrađena na mjestu spomenika koji je zbog starine srušen.

PUBLIJU KORNELIJU — DOLABELLI KONZULU — SEPTEMVIRU EPULONU — ČLANU TICIJSKOG DRUŠTVA — LEGATU PROPRETORU BOŽANSKOG AUGUSTA — I TIBERIJA CEZARA AUGUSTA — GRADOVI GORNJE PROVINCIJE ILIRIKA.

Gradovi Gornje provincije Ilirika Publiju Korneliju Dolabelli već konzulu, septemviru epulu, članu ticijskog društva, legatu sada proprætoru božanskog Augusta i Tiberija Cezara Augusta, podigli su spomenik.«

Iz tog izvještaja nije važno što izvjestilac kaže da je Dolabella umro u Iliriku kao proprætor i što nagađa da mu je tu grob. Dokazano je da je Dolabella, poslije 20. godine, otišao u Afriku kao prokonzul.⁴³ Prema tome nije umro u Iliriku. Važno je da izvjestilac priznaje da je vidio natpis čije čitanje donosi.

Na daljim stranicama izvjestilac objašnjava značenje pojedinih riječi sadržanih u natpisu. Došavši do mjesta koje kaže da je Dolabella bio konzul (drugi redak), povezuje ovaj epidaurski natpis s natpisom u Rimu, koji je također vidio. Na rimskom natpisu piše da je Dolabella bio konzul zajedno s Junijem Silanom. Na str. 13 iste knjižice piše: »De consulato vero testatur Inscriptio tum Illyrica haec tum illa quae Romae est, saepe a me lecta, et descripta in Coelio monte in Arcu Aqueductus. Ea est huiusmodi

P. CORNELIUS P. F. DOLABELLA COS.
C. IVNIVS C. F. SYLANVS FLAMEN. MARTIAL
EX. S. C.
FACIVNDVM CVRAVERVNT EIDEMQVE PROBA
VERVNT.«

⁴³ D. Rendić-Miočević, P. Cornelius Dolabella legatus pro praetore provinciae Dalmatiae, proconsul provinciae Africae Proconsularis, Akte des IV internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik 1962, Wien 1964, 345—347.

Budući da na sadašnjem ulomku natpisa nije sačuvan izraz »consul« kao oznaka funkcije za Dolabellu, zato je autorovo neposredno upozorenje na taj izraz upućuje dalje na zaključak da se radi o autopsiji i da je na otkinutom sadašnjem dijelu natpisa u Epidauru pisala riječ »cos« (consul). Dolabella je zaista oko 10. godine bio konzul u Rimu.⁴⁴ S obzirom na to da je autor već dotada dobro čitao stare natpise, bio je stručno kvalificiran da pročita i ovaj epidaurski.

Najvažnije je da doznamo da li je autor sam nadodao retke u kojima piše da su Dolabelli podigli spomenik gradovi Gornje provincije Ilirika, ili je to doslovno prepisao s natpisa. Došavši do posljednjih redaka natpisa, on tumači na str. 22. značenje posljednjih redaka:

»CIVITATES SVPERIORIS PROVIN CIAE HILLYRICI. Non novum et inauditum omnio videbitur superiorem, atque inferiorem Provinciam Illyrici dici, si ea quae Appianus tradit in Illyrico consyderemus (ut reliquos nunc missos faciam). Nam Illyricum, ut longe lateque patet, non modo Dalmatiam, quae per oram maritimam Adriatici exporrecta Alpium radicibus adhaeret, ut merito inferior Provincia dici possit. Verum etiam Salassios Alpium verticem tenentes, et Iapodes, qui ultra Alpes habitant: et praeterea Segestanos savi Amnis accolas, Ac Paeones, qui et Pannonii eidem sunt Auctori, et ad Istrum usque protenduntur, communi continet vocabulo, ut merito superior Illyrici Provincia dicatur illa quae ultra Alpes protenditur. Id quod etiam Plinius ostendere videtur lib. 4. cap. 24. cum inquit Illyrici quae Pars ad mare Adriaticum spectat appellatur Dalmatia. Et Illyricum superius dictum. Quare eam Provinciam quae ultra Alpes est, et superior Illyrici dicta, statuam DOLABELLAE iuxta Epidauri oram maritimam utpote loco conspicuo, et celebri statuisse non ambigimus. De Populis vero Illyricis hic plura commemorare, Commentarioli non patiur angustia, et nos Consul to in aliud opportunius differimus tempus, ut abstruriora quaedam et maturius, et certius proprio et destinato volumine explicemus. Illud ad postremum penes me novum HILLYRICVUM cum aspiratione contra communem usum, hic scribi, non dissimulaverim«.

Dovoljno je prevesti posljednju rečenicu jer je ona najvažnija. »Neću nijekati (tajiti) da je za mene novost da ovdje piše HILLYRICVUM sa aspiracijom protiv općeg običaja«. On dakle izjavljuje da je prepisao doslovno tekst, iako mu se čini čudnim što je uklesano HILLYRICUM, a nije ILLYRICUM. Ako je sigurno, da je posljednja riječ tačno prepisana, onda je zacijelo tačno prepisano i ostalo.

Neki autori iznose da je postojao određen utjecaj Grka u Epidauru i međusobni odnosi Epidaura i stare Grčke. Ako nećemo pridavati važnost mitološkim pričama koje se odnose na Kadma i Harmoniju, kultu Asklepija (Eskulapa), kultu zmiје kao stanovitom odrazu veza starih Grka s našim krajevima, osobito područjem Epidaura, na čijim podacima inzistira, npr., P. Lisičar,⁴⁵ ipak je pronađeno prilično ilirsko-grčkih spomenika koji dokazuju

⁴⁴ ibidem 346.

⁴⁵ P. Lisičar, Prilozi poznavanju Epitaura, Radovi Filozofskog fakulteta Zadar, god. 4, sv. 4, str. 25—31.

da su stanovite veze postojale. Lisičar je nabrojio i opisao grčke i ilirske spomenike iz Cavtata i njegove okolice. Različiti tipovi fibula, kaciga, gema, odgovaraju, po njegovu mišljenju grčkim uzorima i mogli su biti izrađeni u Epidauru ili su import. Prema datiranju tog autora pripadaju VI—V st., odnosno III st. pr. n. e. Ti bi predmeti pripadali, prema daljem zaključku autora, predrimskim Ilirima i bili su prožeti jakim utjecajem helenske kulture. Autor ističe da je Epidaur bio »luka kulturnih južnih Ilira« i nastavlja: »S tim u vezi ukazujemo na potrebu da se istraživanju ‚putova‘ kojima su se kretali nosioci kulturnih utjecaja s juga uzme u obzir epitaurska luka i njezine prirodne veze s jadranskim zaleđem u pravcu današnjeg Trebinja i Bileće.« Usput da spomenem — Lisičar pristaje uz mišljenje da je Epidaur ilirska riječ, ali je on izvodi iz indoevropskog korijena »tauro« = brdo, bik. Zbog toga smatra da je izvorna forma bila Epitaurum, a ne Epidaurum.⁴⁶

Svrha iznijetih napomena i dopuna bila je istaknuti značenje i novosti u istraživanjima G. Novaka, a uz to i ublažiti neke, možda malo preoštre, tvrdnje. Rasprava G. Novaka spada svakako među značajne priloge o dubrovačkoj prošlosti. Ona će zacijelo izazvati širu naučnu diskusiju, koja redovito prati vrijedne radove.

⁴⁶ ibidem 26, 42.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XIX—XX

1966—67

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje dovršeno 18. XII 1968.